

GRAŻYNA HABRAJSKA

Przeżywanie ideologii

Ideologia jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych. W badaniach lingwistycznych sytuujemy ją w obrębie pragmatyki perswazji. Stosując perswazję, jak wiadomo, nadawca dąży do przekonania interlokutora do swoich racji, a podstawowym narzędziem wywierania wpływu na odbiorcę jest eksponowanie własnej postawy aksjologicznej, poprzez stosowanie emotywno-oceniających aktów mowy¹. Akty te pojawiają się wówczas, gdy przeżywamy jakieś emocje lub pozorujemy ich przeżywanie (por. Awdiejew 2004, Habrajska 2007). W internetowym *Słowniku języka polskiego* PWN definicja hasła *przeżyć / przeżywać* to: ‘doznać silnych emocji w związku z czymś, żywo zareagować na coś; też: przejąć się czymś, co powstało w świadomości, w wyobraźni’. Bardzo silne emocje pozytywne występują rzadko, prowadzą do przeżyć euforycznych, pojawiają się wówczas, gdy sytuacja, w jakiej się znaleźliśmy, spełnia nasze najskrytsze marzenia i oczekiwania – pozostaje w zgodzie z naszym systemem wartości. Znacznie częściej mamy do czynienia z przeżywaniem silnych emocji negatywnych, które pojawiają się wówczas, gdy sytuacja, w jakiej jesteśmy stawiani, pozostaje w drastycznej sprzeczności z naszymi interesami lub naszą ideologią. Wówczas przeżywanie emocji, a zwłaszcza ideologii, wywołuje dysonans aksjologiczny i od dyskomfortu prowadzić może w skrajnych przypadkach aż po ciężkie choroby, np. zawał czy choroby psychiczne, czasem kończące się samobójstwem.

Sytuacja wywołująca silne przeżycia może powstać wskutek działania zjawisk zewnętrznych (np. powódź, pożar, awaria silnika samochodowego w czasie jazdy itp.), ale może być też wywołana przez nas samych lub pojawić się wskutek wpływu na nas innych ludzi. Wpływ taki jest możliwy dzięki rozszerzonej zasadzie kooperacji H.P. Grice’a, którą Aleksy Awdiejew opisał jako zasadę solidarności uczuć odbiorcy z wyrażoną postawą emotywno-oceniającą nadawcy (Awdiejew 2004: 115–116). Solidarność uczuć w praktyce wprawdzie nie występuje obligatoryjnie, ale zawsze w procesie komunikacji jest oczekiwana przez nadawcę, formułującego swoje sądy aksjologiczne. Oczywiście nie każde przeżywanie wiąże się z dysonansem ideologicznym, innymi słowy – z przeżywaniem ideologii.

---

¹ Więcej na ten temat w artykule Aleksego Awdiejewa: *Ideologia, postawa a komunikacja*, zawartym w tym tomie.

Za Aleksym Awdiejewem (2007) przyjmujemy, że ideologia to względnie uporządkowany zbiór uogólnionych sądów aksjologicznych, uznawanych za słuszne przez określoną grupę społeczną i wykorzystywanych w dyskursie publicznym. Uogólnione sądy aksjologiczne, jak wszystkie sądy, mają strukturę predykatowo-argumentową, do której przypisana jest trwała ocena, dlatego też Awdiejew traktuje je jako aksjologiczne standardy semantyczne (por. artykuł w tym tomie). W tych sądach aksjologicznych argumentami są tzw. obiekty ideologiczne (podklasa obiektów kulturowych, funkcjonująca w dyskursie społeczno-politycznym), a jako predykaty występują wartości przypisywane tym obiektom przez określoną grupę, skonstrastowane z wartościami, jakie przypisują im inne grupy. Konfrontowanie wartościowania jest niezbędne do zaistnienia dyskursu ideologicznego.

Obiektami kulturowymi, a więc i ideologicznymi, mogą być różne zjawiska funkcjonujące w przestrzeni ideologicznej danej grupy – osoby i zachowania się tych osób, instytucje i działania tych instytucji, zdarzenia, procesy, stany itd., np. DEMOKRACJA, LUSTRACJA, TRYBUNAŁ KONSTITUCYJNY itd. Poszczególne grupy wybierają określone parametry z wielu, jakie posiada obiekt ideologiczny. Tendencyjny wybór parametrów określa miejsce tego obiektu w przestrzeni ideologicznej grupy. Na przykład DEMOKRACJĘ wyznaczają między innymi takie parametry, jak: równość obywateli w dostępie do władzy, powoływanie władzy w powszechnych i równych wyborach, jednakowe prawa dla wszystkich obywateli, ochrona własności każdego obywatela, wolność słowa itd. W analizowanym okresie w dyskursie politycznym zarówno opozycja (PO, SLD, PSL), jak i rządząca koalicja (PiS, LPR, Samoobrona) często odwołują się do parametrów DEMOKRACJI – jednak nie do tych samych. Obie grupy przyjmują za standard przypisywanie DEMOKRACJI wartościowania pozytywnego, które przenoszone jest i na jej parametry. Opozycja wykorzystuje w argumentowaniu – jako regułę ogólną – parametr równości dostępu do władzy:

(1)

RO (reguła ogólna): w demokracji wszyscy obywatele mają równy dostęp do władzy (+)

SK (sąd kwalifikujący): koalicja rządząca nie dopuszcza do władzy opozycji (-)

K (konkluzja): koalicja postępuje wbrew zasadom demokracji (-)

Z kolei koalicja rządząca wykorzystuje w argumentowaniu jako regułę ogólną parametr umocowania władzy w powszechnych wyborach:

(2)

RO: w demokracji władza wybierana jest przez wszystkich obywateli (+)

SK: koalicja rządząca wybrana została w demokratycznych wyborach (+)

K: koalicja ma prawo rządzić samodzielnie (bez opozycji) (+)

Argumentacja koalicji wymaga wprowadzenia argumentu wspomagającego, by wyprowadzona konkluzja była przekonująca:

(3)

RO: władza wybierana jest przez wszystkich obywateli, ma prawo samodzielnie rządzić w ich imieniu (+)

SK: koalicja rządząca wybrana została przez wszystkich obywateli (+)

K: koalicja ma prawo rządzić w ich imieniu (bez opozycji) (+)

Odrzucenie reguły ogólnej lub sądu kwalifikującego powoduje automatyczne odrzucenie konkluzji i całej argumentacji. Opozycja odrzuca zarówno regułę ogólną, jak i sąd kwalifikujący wprowadzony w argumentacie wspomagającym (3), tym samym odrzuca całą argumentację koalicji. Natomiast koalicja odrzuca sąd kwalifikujący w argumentacji opozycji (1), przyjmując, że równy dostęp do władzy został zrealizowany w momencie wyborów, a po wyborach zwycięzcy mogą postępować według zasad zawartych w argumentacie (3).

Inne grupy ideologiczne można wyodrębnić, przyglądając się wartościowaniu LUSTRACJI. Ugrupowania, które umownie możemy określić jako prawicowe (konserwatywno-narodowe i liberalno-demokratyczne), popierające lustrację, kierują się wartościowaniem wyprowadzonym z argumentacji:

(4)

RO: w życiu (także publicznym) należy kierować się prawdą (+)

SK: lustracja ma ukazać prawdę o ludziach (+)

K: należy przeprowadzić lustrację (+)

Po przyjęciu takiego założenia partie te przyjmują sąd kwalifikujący za regułę ogólną i na tej podstawie wyprowadzają kolejną argumentację:

(5)

RO: lustracja ma ukazać prawdę o ludziach (+)

SK: nie wszyscy chcą się poddawać lustracji (-)

K: kto nie poddaje się lustracji, chce ukryć prawdę (-)

Z kolei ugrupowania umownie określane jako lewicowe (socjaldemokraci) odrzucają sąd kwalifikujący w argumentacie (4), tym samym odrzucają argumenty (4) i (5). Ich argumentacja wygląda tak:

(6)

RO: w życiu (także publicznym) należy kierować się prawdą (+)

SK: lustracja nie może ukazać prawdy o ludziach (-)

K: nie należy przeprowadzać lustracji (-)

By w argumentacie (6) można było wyprowadzić taką właśnie konkluzję, konieczne jest uwzględnienie dodatkowej argumentacji wspomagającej, uprawniającej do takiego oto wniosku:

(7)

RO: zarzuty trzeba udowodnić (+)

SK: dokumentacja wykorzystywana w procesie lustracyjnym jest niewiarygodna / sfałszowana (-)

K: nie można udowodnić zarzutów (-)

W badanym okresie do rangi odrębnego obiektu kulturowego urasta także sama USTAWA LUSTRACYJNA, którą opozycja ocenia negatywnie (jako niezgodną z polskim prawem), a koalicja oczywiście pozytywnie (nie widząc w niej żadnego łama-

nia prawa). Argumentacja opozycji idzie w kierunku konstytucyjnej ochrony praw jednostki:

(8)

RO: zgodnie z polskim prawem osoba, której się coś zarzuca, nie musi się sama obciążać (+)

SK: ustawa lustracyjna wymusza na współpracujących z władzami PRL przyznanie się do współpracy – obciążenie siebie (-)

K: ustawa lustracyjna jest niezgodna z polskim prawem (-)

RO: zgodnie z polskim prawem osoba niewinna nie musi się usprawiedliwiać (+)

SK: ustawa lustracyjna wymusza na obywatelach bronienie się przed potencjalnymi zarzutami (-)

K: ustawa lustracyjna jest niezgodna z polskim prawem i upokarza ludzi powszechnie szanowanych – niewspółpracujących z władzami PRL (-)

Nie zgadza się z taką oceną koalicja, odrzucając sąd kwalifikujący i tym samym całą argumentację.

Wartościowanie przypisywane ustawie lustracyjnej przenoszone jest na Trybunał Konstytucyjny, który oceniał zgodność tej ustawy z Konstytucją RP. Argumentacja opozycji idzie tu w następującym kierunku:

(9)

RO: Trybunał Konstytucyjny stoi na straży przestrzegania prawa zawartego w Konstytucji RP (+)

SK: ustawa lustracyjna jest niezgodna z prawem i Trybunał Konstytucyjny to potwierdził (+)

K: Trybunał Konstytucyjny potwierdził tym samym, że stoi na straży przestrzegania prawa (+)

Jak zatem widać, opozycja pozytywnie ocenia TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY. Natomiast argumentacja koalicji jako projektodawcy ustawy lustracyjnej ma postać:

(10)

RO: Trybunał Konstytucyjny stoi na straży przestrzegania prawa zawartego w Konstytucji RP (+)

SK: ustawa lustracyjna jest zgodna z prawem, a Trybunał Konstytucyjny temu zaprzeczył (-)

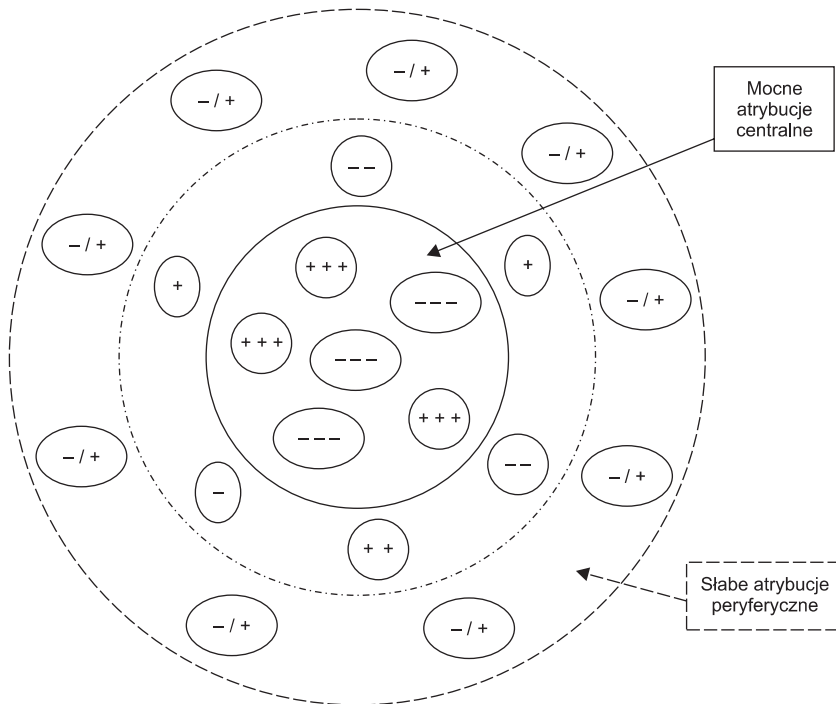
K: Trybunał Konstytucyjny tym samym sprzeniewierzył się swojej funkcji (-)

Obiekt ideologiczny	Wartość	Grupy ideologiczne (przypisujące te wartości obiektowi)
LUSTRACJA	+	Ugrupowania: konserwatywno-narodowe i liberalno-demokratyczne
	-	Socjaldemokrati
USTAWA LUSTRACYJNA	+	Koalicja rządząca
	-	Opozycja
TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY	-	Koalicja rządząca
	+	Opozycja

Ocnom wynikającym z argumentacji aksjologicznej towarzyszą silne emocje, które określam jako przeżywanie ideologii. W dyskursie publicznym pierwszeństwo przeżywania względem racjonalnej argumentacji nie wymaga, jak się

wydaje, uzasadniania. Marek Tokarz w artykule *Dlaczego nie przekonują nas przekonujące argumenty* wymienia osiem czynników wpływających na przyjęcie lub odrzucenie logicznej, merytorycznej argumentacji: motywacja, sympatia, atrybucja, asymilacja i kontrastowanie, równoważenie struktur poznawczych, mechanizm konsekwencji, mechanizm konformizmu, reaktancja (obrona opcji ograniczanej). Wszystkie one mają, w mniejszym lub większym stopniu, charakter aksjologiczny i towarzyszą im emocje o różnym natężeniu.

Przeżywanie jest zawsze związane z konkretną sytuacją, która stanowi emocjonalny impuls. Przeżywanie ideologii pojawia się wówczas, gdy w dyskursie sygnalizowane są postawy interlokutorów dotyczące obiektów ideologicznych. Siła emocji wywołanych przez przeżywanie ideologii zależy od tego, czy postulowane atrybucje emocjonalne dotyczą centralnych czy też peryferycznych wartości przeżywanego (patrz rys.).

Rys. 1. Atrybucje przeżywanego wartości

Najsilniejsze emocje pojawiają się wówczas, gdy przeżywane są wartości należące do centrum systemu aksjologicznego jednostki i dotyczą mocnej atrybucji, a w przypadku przeżywania ideologii zawsze pozostają w kontraście z wartościowaniem ideologii innej. Jest to reakcja zgodna z psychologiczną teorią akceptacji i odrzucenia (asymilacji i kontrastowania). Głoszone poglądy zgodne z centralną

(mocną) atrybucją danej grupy – a kontrastujące z ideologią (centralną atrybucją) innej grupy – są przez nią akceptowane i wywołują u jej członków silne przeżywanie pozytywnych emocji. Z kolei głoszone poglądy niezgodne z centralną (mocną) atrybucją danej grupy – a należące do kontrastującej ideologii, czyli do sfery centralnej atrybucji innej grupy – są odrzucane i wywołują silne przeżywanie negatywnych emocji.

Z konkretną sytuacją komunikacyjną wiąże się również stosunek do osoby głoszącej poglądy lub zachowującej się zgodnie/niezgodnie z systemem centralnych wartości (ideologią) określonej grupy, który nie pozostaje bez wpływu na przeżywane emocje. Gdy zachowanie lub poglądy kogoś, kogo akceptujemy, kontrastują z naszymi centralnymi wartościami, to przeżywamy dyskomfort i staramy się wyjaśnić przyczyny takiego zachowania, a gdy kontrastują z naszymi słabszymi atrybucjami, jesteśmy skłonni do zrobienia korekty w naszych poglądach. Ale gdy kogoś nie akceptujemy, to jego kontrastujące z naszymi poglądy czy zachowania od razu odrzucamy, czemu towarzyszy przeżywanie złości / wściekłości itp. Działa tu dobrze znana zasada dysonansu poznawczego, którą można ująć w schemat następujących kroków:

- porównanie proponowanego sądu aksjologicznego lub określonego zachowania z wyznawaną ideologią,
- stwierdzenie ich zgodności lub niezgodności z własnymi przekonaniem,
- aprobata lub sprzeciw w stosunku do tego sądu lub zachowania,
- w przypadku sprzeciwu powstanie dysonansu emocji,
- dążenie do łagodzenia dysonansu poprzez odrzucenie sądu lub korektę własnych przekonań.

Reakcja na sąd wartościujący (także na pojawienie się obiektu ideologicznego)		
porównanie z własnym systemem wartości	stwierdzenie zgody z własnym systemem wartości – przeżywanie radości, zadowolenia, satysfakcji itp. → aprobata	
		→ korekta własnego systemu wartości – usunięcie dysonansu → przeżywanie zadowolenia
	stwierdzenie niezgodności z własnym systemem wartości – przeżywanie dyskomfortu, złości, wściekłości itp. → sprzeciw → powstanie dysonansu emocji → dążenie do usunięcia dysonansu	→ odrzucenie proponowanego sądu aksjologicznego lub napiętnowanie zachowania i wzmocnienie własnego systemu wartości – usunięcie dysonansu → przeżywanie zadowolenia

W przypadku powstania dysonansu emocji korekta własnego systemu wartości możliwa jest wówczas, gdy mamy pozytywny stosunek do mówiącego, a głoszone przez niego sądy aksjologiczne lub zachowania nie dotyczą naszych mocnych atry-

bucji centralnych. Natomiast jeśli mamy negatywny stosunek do mówiącego albo gdy głoszone sądy pozostają w kontraście do naszych mocnych atrybucji centralnych, następuje ich odrzucenie, któremu towarzyszy usztywnienie naszej dotychczasowej postawy.

Przyjrzyjmy się przykładowi²:

Obiekt ideologiczny: PREZYDENT – ALEKSANDER KWAŚNIEWSKI

Zachowanie wywołujące emocje: odmowa udzielenia wywiadu Tomaszowi Sakiewiczowi w „Sygnałach dnia” (Program 1 PR).

Porównanie z własnym systemem wartości i reakcja emocjonalna		
System wartości stanowiący punkt odniesienia	„wysoko cenię i szanuję KWAŚNIEWSKIEGO, a Sakiewicza nie znam, mam do niego stosunek neutralny lub nim gardzę”	„gardzę KWAŚNIEWSKIM, a Sakiewicza szanuję, mam do niego stosunek neutralny lub go nie znam”
Przeżywane emocje	→ aprobata dla zachowania Kwaśniewskiego, przeżywanie satysfakcji, radości	→ potępienie zachowania Kwaśniewskiego, przeżywanie oburzenia, złości
Reakcja	→ wyrażanie poparcia dla Kwaśniewskiego (1a) i krytyka Sakiewicza (1b)	→ wyrażanie pogardy dla Kwaśniewskiego (2a) i pochwała Sakiewicza (2b)

(1a)

→ wyrażanie poparcia dla Kwaśniewskiego

Wyrażaniu poparcia dla ocenianego obiektu na ogół towarzyszy deklarowanie negatywnych emocji do innych obiektów kulturowych lub kandydatów na takie obiekty. Oto kilka przykładów z wypowiedzi internautów:

Brawo Olek, z prawactwem trzeba krótko.

Dziękuję panu prezydentowi za utarcie nosa temu arogantowi z „czarnej okupacji”. Teraz kiedy panuje „kaczy honor”, tzn. opluwanie bez podstaw, cyniczne kłamstwo, państwo dla kryminalistów, okupacja rydzykostwa i brak nazwania świństwa po imieniu.

Szanowny Panie prezydencie popieram. Jedyńka zeszła na psy, szkoda czasu na wywiady...

Dobrze Kwachu zrobił. Godnym rozmówcą dla Sakiewicza może być poseł Łyżwiński. Obu tych Panów łączy przynależność do tej samej rodziny kopytnych!!!

² Cytaty pochodzą z wypowiedzi na temat artykułu: *Kwaśniewski do Sakiewicza Goodbye!* na forum internetowym gazeta.pl (wszystkie wyróżnienia moje – G.H.).

Jednemu obiektowi ideologicznemu przeciwstawiona jest cała lista innych:

Ocena pozytywna – emocje pozytywne	Ocena negatywna – emocje negatywne
KWAŚNIEWSKI	PRAWACTWO „CZARNA OKUPACJA” „KACZY HONOR” KŁAMSTWO KRYMINALISTA OKUPACJA RYDZYKOSTWO

Poza tego rodzaju wypowiedziami pojawiają się także takie, których autorzy wyłącznie krytykują przeciwnika politycznego, nie wyrażając pochwały zachowania ocenianego obiektu ideologicznego, np.:

(1b)

→ wyrażanie pogardy dla Sakiewicza:

Stary zasłużony komuch, udający demokratę!

To palant, który teraz „na fali” chce robić karierę. Żałosny typ.

Audycję dostał za „wycieki”. Tak to agent służb specjalnych otrzymuje nagrodę za to, że oskarża innych o bycie agentami. Po prostu zwykły kapuś...

Sakiewicz zaistniał tylko dzięki Macierewiczowi, dostając na tacy wszystkie informacje, taki gazetowy beria.

Sakiewicz, Lepper, Giertych – oblicza IV RP.. i nowe (j)elity Kaczyńskich. Tylko pogratulować poziomowi, ale jaki Pan, taki kram.

(2a)

→ wyrażanie pogardy dla Kwaśniewskiego:

Kwaśniewski zrejterował przed Sakiewiczem, hahaha!

Olek dostał cykora i zwiął? On lubi tylko wygodne pytania, np. od lizusów: Lisa, Żakowskiego, Najsz tuba etc.

Olka peniawka złapała:)) To zwykły tchórz!!!!:) Olek spękał. Podobnie jak przed obroną pracy magisterskiej.

Jak tam goleń, panie magistrze??????

Nieco inny charakter ma wyrażanie aprobaty dla osoby, która nie stanowi obiektu ideologicznego. Emocje wobec niej są wyrażane (w założeniu także przeżywane) tylko w opozycji do ocenianego obiektu ideologicznego – nie do całej serii, np.:

(2b)

→ wyrażanie aprobaty dla Sakiewicza:

Rację ma Sakiewicz – Oleczek nie dałby mu rady, zbyt prostym rozmówcą jest.

A mechanizm powinien być odwrotny. Uczciwy dziennikarz, a takim na pewno jest Sakiewicz (w odróżnieniu od politruków z GW), nie powinien się zniżać do rozmowy z czymś takim jak towarzysz Kwaśniewski.

Śledzenie emocji wyrażanych w wypowiedziach umożliwia rekonstrukcję postaw ideologicznych. Świadomość przeżywania ideologii przez poszczególne osoby i grupy społeczne może stanowić klucz do badań nad skutecznością słowa.

Literatura

- Awdiejew, A. (2004): *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków.
- Awdiejew, A. (2007): *Konstruowanie trzeciej rzeczywistości*, [w:] G. Habrajska (red.): *Mechanizmy perswazji i manipulacji*, Łask.
- Doliński, D. (2005): *Techniki wpływu społecznego*, Warszawa.
- Habrajska, G. (2007): *Manipulacja za pomocą aktów emotywnych*, [w:] G. Habrajska (red.): *Mechanizmy perswazji i manipulacji*, Łask.
- Skarżyńska, K. (2005): *Człowiek a polityka*, Warszawa.
- Tokarz, M. (w druku): *Dlaczego nie przekonują nas przekonujące argumenty*.